

УДК 165+81

ФІЛОСОФСЬКА РЕІНТЕРПРЕТАЦІЯ ГІПОТЕЗИ СЕПІРА-ВОРФА

Петро Дениско

*Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка,
гуманітарний факультет, кафедра філософії і соціально-політичних дисциплін
Першотравневий пр., 24, м. Полтава, Україна, 36011*

Продемонстровано, що ідеї Сепіра та Ворфа не є втіленням лінгвістичного детермінізму й спрощеної тези про жорстку відповідність між мовою і мисленням. Те, як Сепір і Ворф пояснюють звичну для певної людської спільноти сегментацію реальності, свідчить, що їхня епістемологічна позиція – це антиреалізм. Для Ворфа реальність сама по собі не структурована, а тому ми впорядковуємо її у своєму мисленні та сприйнятті, несвідомо послуговуючись імпліцитними мовними класифікаціями й патернами. Якщо гіпотеза Сепіра-Ворфа має сенс, то лише як визнання часткового й м'якого впливу мови на мислення та сприйняття.

Ключові слова: гіпотеза Сепіра-Ворфа, лінгвістичний детермінізм, епістемологічний антиреалізм, мова і мислення, мова і сприйняття, сегментація реальності.

Гіпотеза Сепіра-Ворфа, або гіпотеза лінгвістичної відносності, – це серйозний виклик для філософів, психологів, лінгвістів, антропологів, оскільки вона порушує надскладні питання про зв'язок між мовою, мисленням, сприйняттям і культурою. Упродовж понад 70-ти років із часу смерті Едварда Сепіра (1884-1939 рр.) та Бенджаміна Лі Ворфа (1897-1941 рр.) було опубліковано чимало теоретичних доказів гіпотези, проте й чимало теоретичних спростувань. Ідеї Ворфа, твердить Регна Дарнелл [4, р. 84], часто відкидали тому, що він був аматором, а не професійним ученим, публікувався переважно в ненаукових журналах, був членом теософічного товариства, хоча все це не має жодного стосунку до його наукової творчості. В останні 20 років значної популярності серед учених набули спроби емпіричного тестування гіпотези Сепіра-Ворфа, одна частина яких позитивно підкріплює гіпотезу, а інша – заперечує. Цікаво, що Сепір і Ворф не практикували нічого схожого на емпіричне тестування теорії в тому вигляді, як таке тестування розуміють сучасні дослідники, і лише гіпотетично припускали, що відмінності між різними мовами породжують відмінності в мисленні та сприйнятті носіїв цих мов. Можливо, гіпотеза Сепіра-Ворфа за своєю суттю є філософською теорією: вона побудована таким чином, що не піддається фальсифікації. Через це валідність будь-якого емпіричного тестування цієї гіпотези (незалежно від його результатів) можна поставити під сумнів, особливо якщо врахувати, що наша поведінка, пізнання та сприйняття майже завжди опосередковуються природною мовою, що мовне й немовне зазвичай діють разом. Як чітко й недвозначно відокремити просте поєднання мовного й немовного в нашій поведінці та сприйнятті від такого їхнього поєднання, де мовне зумовлює немовне? Як взагалі можна дослідити людську поведінку, мислення і сприйняття без мовних опосередкувань, які є частиною поведінки, мислення і сприйняття? Усе це свідчить про те, що розв'язання гіпотези Сепіра-Ворфа далеке від остаточного завершення, а сама гіпотеза потребує більших, різносторонніх і детальніших досліджень, ніж раніше.

З неозорого краю публікацій, присвячених гіпотезі Сепіра-Ворфа, я спираюся передусім на недавні дослідження тих учених, котрі аргументовано доводили, що теорія,

відома як «гіпотеза Сепіра-Ворфа», має обмаль спільного з оригінальними ідеями Сепіра та Ворфа. До таких учених належать насамперед Лора Агерн, Пенні Лі, Джон Лусі, Анета Павленко. Я підтримую інтерпретацію цих учених і намагаюся зробити в неї свій скромний внесок. Також важливо, що досі недостатньо з'ясовано є епістемологічна основа ключових ідей Сепіра та Ворфа, за винятком того, що вони релятивісти. Епістемологічну позицію Сепіра і Ворфа також характеризували то як емпіризм [6, р. 5], то як неопозитивізм [19, р. 32–33], а це помітні спрощення, що не передають складності епістемології цих учених, яку я планую окреслити, оминувши увагою очевидний релятивізм. Отже, мета цієї статті полягає в тому, щоби проаналізувати епістемологічну позицію Сепіра та Ворфа, а також продемонструвати складність, поміркованість і суперечливість ідей Сепіра та Ворфа, які істотно відрізняються від спрощеної розтиражованої гіпотези Сепіра-Ворфа.

Згідно з найпоширенішою інтерпретацією, гіпотеза Сепіра-Ворфа проповідує жорстку відповідність між мовою і мисленням (чи навіть їх єдність), оскільки мова цілком формує мислення, внаслідок чого носії різних мов мають геть різні концепти, по-різному мислять і по-різному сприймають світ. Якщо поверхово і спрощено читати тексти Сепіра та Ворфа, то таке тлумачення справді може мати сенс. Для цього потрібно лишень вирвати певну фразу з контексту й перетворити її на гасло всієї теорії. Так, Бенджамін Лі Ворф у статті «Наука і лінгвістика» (1940 р.) стверджує, що система кожної мови – «це не просто репродуктивний інструмент для вираження ідей у словах, а радше формувальник ідей (*the shaper of ideas*), програма й путівник для розумової активності індивіда, для його аналізу вражень, для його синтезу власного розумового запасу» [22, р. 212]. А оскільки світ постає перед нами як «калейдоскопічний потік вражень» (*kaleidoscopic flux of impressions*), то, вважає Ворф [22, р. 213], цей потік мусить бути організований системою мови в нашому розумові, і така організація полягає передусім у тому, що ми членуємо світ на категорії та типи згідно з граматику нашої рідної мови. Майже ніхто не звертає увагу на те, що ключове слово в цих Ворфових думках – це *largely* (значною мірою): «<...> largely by the linguistic systems in our minds» [22, р. 213]. Вживає він це слово й в інших статтях, роз'яснюючи свої головні теоретичні тези. Приміром, коли в статті 1939-го р. [23, р. 147] говорить про те, як європейське звичне мислення (SAE) аналізує реальність за допомогою біномної формули (контейнер і його вміст), що має лінгвістичне походження. Чи коли в статті 1941-го р. [21, р. 240] пише про все ту ж сегментацію природи та потоку досвіду, що її ми здійснюємо за допомогою лексем (або термінів) рідної мови. Тобто по суті американський учений не проголошує, що система мови цілком і в усіх аспектах визначає наше сприйняття і мислення, проте його знавіснілі критики (особливо когнітивісти) саме так – поверхово й примітивно – згодом витлумачили те, що він прагнув сказати.

Наприклад, когнітивіст Стівен Пінкер у книзі «Мовний інстинкт» (1994 р.) різко відкидає гіпотезу Сепіра-Ворфа, вважаючи її цілком хибною. Його роз'яснення неприховано в'їдливі та глузливі. Він вірить [12, р. 58], що немає наукових доказів цієї гіпотези, а вся історія спроб довести її є комічною. Сенс же гіпотези Сепіра-Ворфа Пінкер [12, р. 57–58] убачає в тому, що мислення і мова – це одне й те саме, що мова детермінує чи формує мислення. «Лінгвістичний детермінізм» – таким є тавро, яке Пінкер накладає на гіпотезу. Це яскравий приклад максимальної примітивізації ідей Сепіра та Ворфа. Цікаво, що така примітивізація, як свідчать сучасні дослідники гіпотези Сепіра-Ворфа [7, р. 18], почалася ще в 1950-х рр., коли поширилася масова тенденція тлумачити Ворфові тексти вельми поверхово, а також покладатися на чужі інтерпретації Ворфових ідей, не вчитуючись детально в його праці. Власне в ці ж 1950-ті, твердить Павленко [11, р. 584–586], відбувається трансформація ідей Сепіра та Ворфа в їхню вбогу й штучну версію, яка стає відомою як

«гіпотеза Сепіра-Ворфа», і можна навіть ідентифікувати вчених, фактично відповідальних за винахід цієї гіпотези: це психологи Роджер Браун і Ерік Леннеберг. Іронізуючи з цього приводу, Павленко [11, р. 587] зауважує, що це радше гіпотеза Брауна–Леннеберга. Вона явно відхиляється від початкових аргументів Сепіра та Ворфа, проте до останнього часу це майже нікого не цікавило: ця спрощена версія цілковито домінувала в наукових статтях, книгах, підручниках, лекціях університетських викладачів. Пінкер та інші критики лише ретрансливали цю версію. Однак прискіпливе вивчення першоджерел свідчить про те, що Едвард Сепір і його учень Бенджамін Лі Ворф висловлювали свої ідеї набагато тонше та складніше, ніж вирішили критики, які зумисне викривили й перетлумачили сенс міркувань Сепіра та Ворфа, щоб їх було зручно спростовувати.

У статті «Мова» (1933 р.) Сепір [16, р. 11] говорить про те, що мова цілком проникає в безпосередній досвід (*completely interpenetrates with it*), що будь-який наш досвід (реальний чи потенційний) просякнутий вербалізмом (*saturated with verbalism*), що між мовою і досвідом відбувається постійна взаємодія (*constant interplay*). Все це, погодьтеся, аж ніяк не втілення роздутої тези про те, що мова цілком визначає наше сприйняття. Адже взаємопроникнення (*interpenetration*), на якому акцентує американський учений, означає не тільки проникнення мови в безпосередній досвід, а й навпаки – проникнення безпосереднього досвіду в мову, вплив досвіду на мову! Сепір, як і належить вдумливому дослідникові, вдається до обережних і поміркованих виразів, намагаючись зрозуміти стосунок між мовою і сприйняттям як складний і багатоаспектний. Справді, в нього спливає одного разу дієслово «формує» (*mold*), проте не саме по собі, а в шерезі різних дієслів, кожне з яких окреслює інший аспект зв'язку між мовою і досвідом: мова, на думку Сепіра [16, р. 11], не лише вказує (*refer to*) на досвід, а й формує (*mold*), інтерпретує (*interpret*), відкриває (*discover*) і заміщує (*substitutes for it*) його. Тобто формування – це не єдиний і не винятковий тип зв'язку між мовою і досвідом. Мова здатна також просто інтерпретувати досвід чи відкривати його, що зовсім не передбачає прямолінійного й тотального формування, а якраз свідчить про те, що безпосередній досвід може виникати й існувати окремо від мови. Думку про обопільний вплив між мовою і досвідом можна віднайти й в інших статтях Сепіра, а це свідчить про те, що для нього вплив мови на наш сенсорний досвід вибірко-вий. Саме це, мабуть, він [14, р. 498] має на увазі, коли стверджує, що мова – це водночас і систематичний реєстр різних одиниць досвіду, і самодостатня, творча символічна організація, яка визначає наш досвід, а не тільки реєструє.

А ще раніше, у своїй класичній праці «Мова» (1921 р.), Сепір писав про «комплексний процес взаємодії між мовою і мисленням» [15, р. 16], адже не лише мислення залежить від мови, а й мова теж залежить від мислення: «концепт, одного разу визначений, необхідним чином впливає на життя свого мовного символу, спонукаючи до подальшого мовного розвитку. <...> Інструмент уможливорює виріб, а виріб удосконалює інструмент» [15, р. 16]. Звісно, у Сепіра перевага на боці мови, яка є для нього не одягом (*garment*) для мислення, а радше вже готовою дорогою (*prepared road*) чи борозною (*groove*), якою рухається мислення [15, р. 14]. Тому він і не вірить, що новий концепт у мисленні може існувати до свого окремого втілення в мові, бо новий концепт постає лише після обмеженого чи широкого вживання певного мовного матеріалу, а відтак коли в нас є слово для концепту, переконаний Сепір [15, р. 16–17], ми відчуваємо, що володіємо ключем до безпосереднього розуміння концепту. Очевидно, що про тотожність мислення і мови тут не йдеться.

Висловлювання Ворфа теж не такі однозначні й спрощені, як зазвичай вважали критики. Сучасні дослідники [5, р. 3–4] розрізняють у Ворфа сильну гіпотезу про зв'язок між мовою і мисленням (мовою і сприйняттям) та слабку. Цебто в одних випадках Ворф більш

радикально висловлює свої ідеї, а в інших – більш помірковано. Та річ не лише в цьому, бо в американського вченого взагалі немає такої думки, що мова й мислення тотожні, що людське мислення має цілком мовний характер і не існує поза мовою. Навпаки, його окремі фрази дають підставу стверджувати, що він чітко розрізняє мову й мислення, які, на його думку, перетинаються тільки частково. Наприклад, добре це помітно тоді, коли Ворф [21, р. 239] характеризує мову як лишень поверхневу вишивку (*superficial embroidery*), чи візерунок, на глибших процесах свідомості, які впливають на комунікацію без допомоги мови та символізму. Тобто мова формує не все наше мислення загалом, а тільки його поверхневі процеси. Натомість глибші процеси мислення є не просто позамовними, вони ще й не потребують жодного мовного опосередкування для своєї дії. В іншому місці Ворф [20, р. 256] уподібнюється своєму вчителю Сепіру, коли твердить, що мислення рухається мережею стежин (*follows a network of tracks*), прокладених у певній мові. Але «рухається» аж ніяк не свідчить про тотожність мислення і мови.

Ще один яскравий приклад із Ворфових текстів – це його вживання виразу «мислення в мові» (*thinking in a language*), коли він [20, р. 252] пише про те, що мислення людини – в мові: в англійській, санскриті, китайській. Якщо вдумливо не вчитуватися в безпосередній контекст цієї фрази, то можна було би подумати, що тут ідеться про словесну природу мислення. Однак у примітці, ніби завбачливо передбачаючи таку наївну інтерпретацію, Ворф розтлумачує сенс фрази інакшим чином, бо «мислення в мові» зовсім не обов'язково передбачає використання слів: «Більша частина мислення взагалі ніколи не втілюється у словах і маніпулює цілими парадигмами, класами слів, і такі граматичні порядки перебувають “поза” чи “над” фокусом особистої свідомості» [20, р. 252]. Іншими словами, вплив мови на мислення, згідно з Ворфом, криється передусім у тому, що мислення послуговується запозиченими з мови *класифікаціями* та *патернами*, в тому числі комбінаторними схемами, які стосуються не слів, а самої структури речення. Ми не усвідомлюємо цих патернів, які контролюють наш особистий розум, вірить американський учений [20, р. 257], порівнюючи патерн із вищим, набагато інтелектуальнішим розумом, що практикує систематизацію і математизацію. Патерн перетворює особисту свідомість на просту маріонетку (*a mere puppet*), пише Ворф [20, р. 257], що споріднює папуаського мисливця за головами та Айнштайна, оскільки вони обоє не розуміють патерна, що накладається на їхню свідомість (мислення) із зовні. Це свідчить про те, що американський учений позбавляє людське мислення суто автономного, замкненого характеру, типового для традиції філософського раціоналізму та формальної логіки. Разом із тим, це аж ніяк не означає, що мислення не має своїх власних, іманентних патернів, і те, що Ворф про них не говорить, не варто вважати доказом його заперечення існування таких патернів. Просто він зацікавлений лише в дослідженні тих патернів, які наше мислення приховано інкорпорує з мови й видає за свої власні. Джон Лусі [8, р. 46] характеризує цей процес як «когнітивну апропріацію». Мова тут відіграє роль *інструмента* в пізнанні реальності, оскільки мислення несвідомо запозичує з мови класифікації та патерни й несвідомо послуговується ними. Знайти докази когнітивної апропріації лінгвістичних аналогій (тобто мовних класифікацій), вважає Лусі [8, р. 46], – таким було головне завдання Ворфа.

Як неодноразово повторює Ворф у різних статтях [20, р. 262; 21, р. 241; 22, р. 215], індоєвропейські мови мають біполярну структуру речення. Ці два протилежних полюси ми називаємо по-різному: суб'єкт і предикат, об'єкт і його атрибут, іменник і дієслово, діяч і дія, речі та зв'язок між ними. Згодом, уже в сучасній лінгвістиці, цю бінарну структуру речення було переосмислено як протиставлення даного і нового (*given/new*), відомого і невідомого (*known/unknown*), теми та коментаря (*topic/comment*), теми та реми (*theme/*

rheme). Проблема в тому, що чимало полісинтетичних мов американських індіанців не відають протиставлення вказаних двох полюсів у структурі речення, яке в них фактично однополюсне, бо може складатися з дієслова і, приміром, п'яти суфіксів. Згідно з Ворфом, це і є приклад патерну, що контролює мислення і сприйняття, проте люди цих загальних патернів не усвідомлюють. Філософський підтекст цього питання криється в тому, що для американського дослідника зовнішня реальність не є ні однополюсною, ні двополюсною: «Наша мова в такий спосіб дає нам біполярний поділ природи. Проте сама природа не поляризована в такий спосіб» [22, р. 215]. Ми постійно членуємо реальність на підставі двополюсної схеми тому, що несвідомо проектуємо цю схему на реальність, а отже, на думку Ворфа, реальність не нав'язує нам її сприйняття, і щоб визначити подію, об'єкт чи зв'язок, твердить учений [22, р. 215], потрібно скористатися граматичними категоріями своєї мови, а зробити це, спираючись на саму реальність, взагалі неможливо. Все це вказує на те, що Ворфова епістемологічна позиція є антиреалізм.

Згідно з філософським реалізмом [3, р. 2], у певній царині існують визначені факти чи сутності, а існування та природа цих фактів чи сутностей є об'єктивними та незалежними від нашого розуму та психіки. Натомість із точки зору антиреалізму [3, р. 3], факти чи сутності в певній царині існують не об'єктивно, а суб'єктивно, бо вони залежать від нашого розуму та психіки. Відповідно головні питання в протистоянні реалізму та антиреалізму є такими: ми *відкриваємо* факти в певній царині чи ми їх насправді *конструюємо*? Ми *розпізнаємо* сутності в певній царині чи ми їх радше *конституємо* у своїй психіці? В епістемології та філософії сприйняття конфлікт реалізму та антиреалізму має свою специфіку. З позиції епістемологічного реалізму ми сприймаємо зовнішню реальність такою, якою вона є об'єктивно, «там, поза нами», і це зумовлено тим, пояснює Роберт Ауді [2, р. 38–39], що між об'єктом сприйняття і людиною, яка його сприймає, встановлюється каузальний зв'язок. Таким чином реалізм тлумачить сприйняття як різновид каузального зв'язку, оскільки об'єкти каузально породжують наш сенсорний досвід. Відмінність між двома ключовими типами реалізму в епістемології (прямим реалізмом і непрямим, або наївним реалізмом і репрезентативним) полягає в тому, чи цей каузальний зв'язок вважається прямим чи непрямим, через те й саме сприйняття змінює свій характер: якщо в першому випадку це пряме сприйняття зовнішніх об'єктів, то в другому випадку сприйняття зовнішніх об'єктів опосередковане внутрішніми об'єктами – сенсорними даними, чи психічними образами, які породжені реальністю каузально й утворюють так звану «вуаль сприйняття» (*veil of perception*).

На противагу епістемологічному реалізму антиреалізм заперечує каузальний зв'язок у сприйнятті, тому з його перспективи зовнішні об'єкти не можуть визначати те, як ми їх сприймаємо, як вони постають у нашому сенсорному досвіді. Інакше кажучи, реалізм в епістемології вважає, що наше сприйняття зовнішніх об'єктів має *пасивний* характер, а антиреалізм – що воно має *активний* характер. Саме тому Ворф виглядає епістемологічним антиреалістом. Для нього сама по собі реальність не сегментована в такий спосіб, як ми її конвенційно членуємо згідно з лексичними одиницями своєї мови. Учений таким чином розтлумачує це питання: «За допомогою цих більш чи менш чітких термінів ми приписуємо напівфіктивну ізоляцію частинам досвіду. Такі англійські терміни, як “sky, hill, swamp”, змушують нас розглядати певний невлловимий аспект нескінченного різноманіття природи як окрему РІЧ, майже таку, як стіл або стілець. Отже, англійська та інші схожі мови схиляють нас думати, що світ – це колекція окремих об'єктів і подій, які співвідносяться зі словами» [21, р. 240]. Іншими словами, реальність як така є невизначеною і нерозчленованою, а, отже, й не структурованою, через те ми бачимо дискретні речі та події тільки тому, що пев-

ним чином упорядковуємо «сиру» зовнішню реальність у своєму мисленні та сприйнятті: членуємо її на окремі сегменти згідно з прихованими мовними класифікаціями. Єдине, що визнає Ворф, пом'якшуючи цим свій антиреалізм, то це те, що людські артефакти й сільськогосподарські продукти «мають унікальний ступінь ізоляції» [21, р. 240], тому в нас є окремі терміни для них. Але це лише виняток із загального правила, оскільки загалом ідеї американського дослідника про сегментацію природи та накладення лінгвістичних патернів на реальність мають антиреалістичну основу, тому він вважає природу мінливою, невловимою, вказуючи на «плинну зовнішність природи» (*the flowing face of nature*) [21, р. 241]. До речі, тут криється цікавий парадокс епістемологічного антиреалізму різного штибу (суб'єктивного ідеалізму, феноменалізму, конструктивізму), адже зазвичай такий антиреалізм приховано пов'язаний зі скептицизмом, а тому панічно страшисться будь-яких онтологічних припущень і всіляко намагається їх уникнути, проте все одно якимось обхідним шляхом неодмінно доходить до таких припущень і, врешті, імпліцитно чи експліцитно постулює їх. Ворфові міркування теж відтворюють цей парадокс, бо він, хоча й пише про те, як ми членуємо реальність у своєму сприйнятті та мисленні, але при цьому завуальовано формулює онтологічні твердження про природу самої реальності.

Цілком в антиреалістичному стилі Сепір [18, р. 162] бере термін «реальний світ» у лапки, адже не вірить в існування визначеної об'єктивної реальності, яка однакова для всіх, і вважає, що різні людські спільноти та суспільства живуть у різних світах, а не в одному й тому ж світі. Це, на думку Сепіра, зумовлено тим, що реальність «значною мірою несвідомо побудована на мовних звичках групи людей» [18, р. 162]. Ще до Ворфа Сепір почав обговорювати питання сегментації реальності та відмінності в сегментації, як вона здійснюється в різних мовах. Щоправда, Сепір послуговувався не термінами «сегментація» або «членування», а термінами «аналіз ситуації», «аналіз досвіду» [17, р. 158–159]. Цей аналіз наших сенсорних вражень, тобто виокремлення в досвіді окремих елементів, у Сепіра не є суто формальним, бо ґрунтується на вбудованих у мову класифікаціях концептів. А оскільки ці класифікації в різних мовах відрізняються, то, переконаний Сепір [17, р. 159], аналіз досвіду в носіїв різних мов буде несумірним, а концепти – відносними. Отже, міркування Сепіра про аналіз досвіду та його заперечення єдиної об'єктивної реальності теж чітко вкладаються в межі епістемологічного антиреалізму.

Загалом сучасні дослідники, що підтримують претензії гіпотези Сепіра-Ворфа, визнають лише частковий і м'який вплив мови на мислення і сприйняття, а позицію лінгвістичного детермінізму та примітивне ототожнення мови з мисленням вони розглядають як такі, що не мають стосунку до гіпотези Сепіра-Ворфа і є цілком необґрунтованими. Так, лінгвістичні антропологи [1, р. 65–66, 69–70] твердять, що мова не детермінує мислення і сприйняття, а радше схиляє (*predispose*)¹ нас певним чином думати та сприймати світ. Різниця принципова, адже якщо між мовою і мисленням, мовою і сприйняттям панує односпрямований каузальний зв'язок, тоді мова жорстко структурує мислення і сприйняття, й ми не можемо уникнути цього структурування. Проте якщо мова тільки схиляє, тоді ми маємо змогу уникати такого впливу. Також ця позиція [1, р. 70] передбачає, що мова, мислення і культура гнучко впливають одне на одного, що зв'язки тут багатоспрямовані, а силу впливу між ними складно точно виміряти.

Відповідність між мовою і мисленням сучасні послідовники гіпотези Сепіра-Ворфа [25, р. 11] нині вважають частковою й пояснюють її так, що мова зумовлює побудову тільки

¹ Характерно, що терміном *predispose* раніше послуговувався Сепір: «Ми бачимо, чуємо й у інших аспектах відчуваємо значною мірою так, як є, бо мовні звички нашої спільноти схиляють (*predispose*) до певного вибору інтерпретації» [18, р. 162].

певних видів концептів (категорій), проте аж ніяк не всіх видів концептів у мисленні. Те ж саме стосується впливу мови на сприйняття й поведінку, бо в одних випадках м'який вплив мови можна констатувати, а в інших – ні. Справді, нерідко ми спостерігаємо розбіжність між тим, як люди говорять словами про певний сегмент реальності, і тим, як вони його сприймають, фокусуючи свою увагу на певних аспектах, прикладом чого в дослідників [10, р. 36] був експеримент із демонстрацією 60-ти побутових контейнерів англійським американцям, іспаномовним аргентинцям та китайцям, які були носіями пекінського діалекту. Усі три групи індивідів по-різному іменували об'єкти й по-різному групували їх², але перцептивну схожість між об'єктами встановлювали переважно однаковим чином. Це свідчить про те, що тут специфічний патерн іменування не формує сприйняття перцептивної схожості між об'єктами окремої сфери, а, отже, мова не завжди визначає наше сприйняття і мислення. Проте в інших випадках мова явно впливає на те, як ми членуємо наш досвід на категорії та на яких аспектах досвіду ми концентруємо увагу. «Мова як прожектор» (*language as spotlight*) – так Волф і Гоумз [24, р. 259–260] характеризують цей тип мовного впливу, констатуючи здатність мови керувати нашою увагою.

Розгляньмо стисло проблему впливу мовної лексики на членування кольорового спектра. Добре відомо, що мови відрізняються кількістю базових термінів для кольорів. Наприклад, у мові племені берінмо, що мешкає в Папуа-Новій Гвінеї, а також у народу хімба (північна Намібія) є лише п'ять базових термінів для кольорів на відміну від англійської, яка має одинадцять таких термінів [13, р. 185]. Так само мови несхожі й у розрізненні окремих кольорів: приміром, корейська має базові терміни для жовто-зеленого (연두, *yeondu*) та зеленого (초록, *chorok*), а чимало мов у світі такого розрізнення не відають [13, р. 188]. Цікаво, що хоча в Сепіра та Ворфа не було доказів лінгвістичної відносності, які би стосувалися кольорів, проте перші емпіричні тестування гіпотези Сепіра-Ворфа в 1950-х та 1960-х роках [5, р. 4–5] здійснивалися саме на прикладі людського сприйняття кольорів і завершилися позитивним підкріпленням гіпотези. Щоправда, як твердять спеціалісти з лінгвістичної відносності [9, р. 45], ці дослідження помітно відрізнялися від того, що практикував Ворф, адже стосувалися тільки інтерсуб'єктивної згоди щодо термінів (лексичних одиниць) для кольорів. Продовжуючи цю традицію, сучасні вчені Робертсон і Генлі [13, р. 187–188] переконують нас у тому, що членування кольорового спектра в різних мовах і культурах здійснюється по-різному, а мовні категорії впливають на сприйняття кольорів і пам'ять щодо кольорів. Цей висновок нині приймають навіть ті вчені [13, р. 189], які раніше дотримувалися позиції універсалізму в дискусіях про категоризацію кольору й вірили, що існує однаковий для всіх людей невеликий набір когнітивних категорій кольору, вроджених і цілком незалежних від мовних категорій кольору. Щоправда, притаманний певній мові словник кольорів не вповні визначає сприйняття кольорів носіями цієї мови, тому навіть прибічники позиції релятивізму [13, р. 188–189, 194] тепер гадають, що в нас є дві окремі системи сприйняття кольорів: одна мовна, а інша – немовна. Мовна пов'язана з категоріями кольорів і категоризацією кольору, а немовна – з вельми тонким розрізненням між відтінками кольорів та прийняттям рішення, чи кольори однакові, чи різні. Отже, останні дискусії щодо сегментації кольорового спектра свідчать про те,

² Піддослідні групували візуальні об'єкти на основі категорій своєї мови, що доводить валідність гіпотези Сепіра-Ворфа. Проте експериментатори вперто ігнорують цей момент, адже вони когнітивісти, зациклені лише на тому, щоб довести незбіг нашого досвіду та його мовної номінації. Це зразковий приклад теоретичної навантаженості експерименту, бо творці проводили його з визначеними наперед інтенціями й теоретичними засновками, а у своєму тлумаченні результатів експерименту були явно сліпими стосовно певних аспектів.

що керована мовною лексикою сегментація реальності в кожному окремому випадку не може вважатися доказом цілісного впливу мови на сприйняття. І хоча мовна лексика впливає на те, як ми членуємо кольоровий спектр, проте вона не визначає всі інші різноманітні аспекти нашого бачення кольорів та їхніх відтінків.

Для сучасних послідовників поміркованої гіпотези Сепіра-Ворфа характерне намагання диференціювати вплив мови на мислення і сприйняття. Наприклад, Гентнер і Голдін-Медоу [5, р. 9–11] розрізняють три головні типи такого впливу, що частково перетинаються один з одним: мова як лінза (*language as lens*), мова як набір інструментів (*language as tool kit*) і мова як творець категорій (*language as category maker*). А Волфф і Гоумз [24] пропонують детальнішу диференціацію: мислення для говоріння (*thinking for speaking*), мова як настира (*language as meddler*), мова як підсилювач (*language as augmenter*), мова як прожектор (*language as spotlight*), мова як ініціатор (*language as inducer*). Це слушний підхід до справи, оскільки ні мова, ні мислення, ні сприйняття не є цілісними та єдиними, бо утворюють радше вельми складні комплекси різних аспектів, процесів, компонентів. Тому, гадаю, питання про співвідношення мови та мислення, мови та сприйняття слід визнати занадто абстрактними й неправильно сформульованими: на них принципово неможливо отримати валідну відповідь, і тому їх потрібно вилучити з наукових дискусій і підручників. Вихід лише в тому, щоб подрібнювати ці штучні питання на значно конкретніші проблеми, придатні як для обговорення в специфічних термінах вузьких дисциплін, так і для емпіричного тестування.

Отже, ретельне вивчення текстів Сепіра та Ворфа демонструє, що їхні оригінальні ідеї не є реалізацією лінгвістичного детермінізму чи спрощеної тези про тотожність мови і мислення. Критики гіпотези лінгвістичної відносності, передусім когнітивісти, зазвичай перекручують і викривлюють сенс ідей Сепіра та Ворфа для того, щоб їх можна було легко спростувати й відкинути. З багатьох деталей випливає, що епістемологічною позицією Сепіра та Ворфа є антиреалізм. Сучасним дослідникам, котрі підтримують помірковану гіпотезу Сепіра-Ворфа, конче потрібно звертати увагу на епістемологічну основу гіпотези. Оскільки в текстах Сепіра та Ворфа ця основа або невизначена, або нечітко окреслена, або непослідовна, то сучасним ученим обов'язково слід вирішувати, якою буде епістемологічна основа в їхній версії гіпотези лінгвістичної відносності, адже без такої основи гіпотеза матиме наївний і спрощений характер, а її емпіричне тестування породжуватиме суперечливі й неоднозначні результати.

Список використаної літератури

1. Ahearn L.M. *Living Language. An Introduction to Linguistic Anthropology*. Chichester, West Sussex : Wiley-Blackwell, 2012. 348 p.
2. Audi R. *Epistemology. A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*. 3rd ed. New York : Routledge, 2011. 404 p.
3. Brock S., Mares E. *Realism and Anti-Realism*. Durham : Acumen, 2007. 250 p.
4. Darnell R. Benjamin Lee Whorf and the Boasian foundations of contemporary ethnolinguistics. *Language, Culture, and Society. Key Topics in Linguistic Anthropology* ; edited by C. Jourdan and K. Tuite. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. P. 82–95.
5. Gentner D., Goldin-Meadow S. Whither Whorf. *Language in Mind. Advances in the Study of Language and Thought* ; edited by D. Gentner and S. Goldin-Meadow. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 2003. P. 3–14.
6. Gumperz J.J., Levinson S.C. Introduction : linguistic relativity re-examined. *Rethinking of Linguistic Relativity* ; edited by J.J. Gumperz and S.C. Levinson. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. P. 1–18.

7. Lee P. The Whorf Theory Complex. *A Critical Reconstruction*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1996. 324 p.
8. Lucy J.A. Language Diversity and Thought. *A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. 328 p.
9. Lucy J.A. The scope of linguistic relativity : an analysis and review of empirical research. *Rethinking of Linguistic Relativity*; edited by J.J. Gumperz and S.C. Levinson. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. P. 37–69.
10. Malt B.C., Gennari S., Imai M. Lexicalization patterns and the world-to-words mapping. *Words and the Mind. How Words Capture Human Experience* ; edited by B.C. Malt and P. Wolff. New York : Oxford University Press, 2010. P. 29–57.
11. Pavlenko A. Whorf's lost argument : multilingual awareness. *Language Learning*. 2016. Vol. 66, Issue 3. P. 581–607.
12. Pinker S. The Language Instinct. New York : William Morrow and Company, 1994. 494 p.
13. Roberson D., Hanley J.R. Relatively speaking : an account of the relationship between language and thought in the color domain. *Words and the Mind. How Words Capture Human Experience* ; edited by B. C. Malt and P. Wolff. New York : Oxford University Press, 2010. P. 183–198.
14. Sapir E. Conceptual categories in primitive languages. *The Collected Works of Edward Sapir*. Vol. 1. General Linguistics ; edited by P. Swiggers. Berlin : Mouton de Gruyter, 2008. P. 498.
15. Sapir E. Language. *An Introduction to the Study of Speech*. New York : Harcourt, Brace and Company, 1921. 258 p.
16. Sapir E. Language. *Selected Writings in Language, Culture and Personality* ; edited by D. G. Mandelbaum. Berkeley and Los Angeles, California : University of California Press, 1949. P. 7–32.
17. Sapir E. The grammarian and his language. *Selected Writings in Language, Culture and Personality* ; edited by D. G. Mandelbaum. Berkeley and Los Angeles, California : University of California Press, 1949. P. 150–159.
18. Sapir E. The status of linguistics as a science. *Selected Writings in Language, Culture and Personality* ; edited by D. G. Mandelbaum. Berkeley and Los Angeles, California : University of California Press, 1949. P. 160–166.
19. Seuren P.A.M. From Whorf to Montague. *Explorations in the Theory of Language*. Oxford : Oxford University Press, 2013. 366 p.
20. Whorf B.L. Language, mind, and reality. *Language, Thought, and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* ; edited by J.B. Carroll. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1956. P. 246–270.
21. Whorf B.L. Languages and logic. *Language, Thought, and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* ; edited by J.B. Carroll. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1956. P. 233–245.
22. Whorf B.L. Science and linguistics. *Language, Thought, and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* ; edited by J. B. Carroll. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1956. P. 207–219.
23. Whorf B.L. The relation of habitual thought and behavior to language. *Language, Thought, and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* ; edited by J.B. Carroll. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1956. P. 134–159.
24. Wolff P., Holmes K.J. Linguistic relativity. *Wiley Interdisciplinary Reviews : Cognitive Science*. 2011. Volume 2, Issue 3. P. 253–265.
25. Wolff P., Malt B.C. The language–thought interface: an introduction. *Words and the Mind. How Words Capture Human Experience* ; edited by B C. Malt and P. Wolff. New York : Oxford University Press, 2010. P. 3–15.

PHILOSOPHICAL REINTERPRETATION OF SAPIR-WHORF HYPOTHESIS

Petro Denysko

*Poltava National Technical Yurii Kondratiuk University,
Faculty of Humanities, Department of Philosophy, Social and Political Studies,
Pershotravnevyi Av., 24, Poltava, Ukraine, 36011*

The paper argues that texts by Sapir and Whorf are inconsistent with linguistic determinism and primitive statement about the strict correspondence between language and thought. That is why I support those scholars (Laura Ahearn, John Lucy, Aneta Pavlenko among others) who criticized the straightforward identification of Sapir's and Whorf's ideas with artificially created Sapir-Whorf hypothesis. Basing on Sapir's and Whorf's explanation of how segmentation of reality and experience works, I suppose that their epistemological position is that of anti-realism. Thus for Whorf external reality is unstructured and we arrange it in our thinking and perception, unconsciously employing implicit language classifications and patterns. Sapir-Whorf hypothesis is a reasonable theory if it recognizes that language exerts only partial and moderate influence over thought and perception.

Key words: Sapir-Whorf hypothesis, linguistic determinism, epistemological anti-realism, language and thought, language and perception, segmentation of reality.